

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXXI. ÉVF.

1935. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM

A székely rovásírás legrégibb ábécéi.¹

A székely rovásírásnak az utóbbi évtizedekben ismertté lett emlékei: az 1913-ban felfedezett konstantinápolyi felirat, Marsigli 1915-ben közzétett rovásnaplója és hagyományos rovás-ábécéje, meg az 1929-ben és 1930-ban talált két csekély terjedelmű, de eredetiségénél és régiségénél fogva fontos emlék: a bögözi freskofelirat és a székelyderzsi téglarovás végleg eloszlatták azt a gyanút, bizalmatlanságot és indokolatlan kétséget, mellyel tudósaink nagy része a magyarság keletről hozott írástudományát a legújabb időkig nézte. Hogy ősi műveltségünknek ezen legbeszédesebb emléke a kuriózumkeresésből egyrészt nemzeti szempontból fontos, másrészt az általános írástörténetre nézve sem érdektelen, komoly, tudományos problémává lett, abban két tudósunknak, SEBESTYÉN GYULÁNAK és NÉMETH GYULÁNAK vannak legnagyobb érdemei. SEBESTYÉN GYULA fáradtságot nem ismerő szorgalommal összegyűjtötte a magyar rovásírás hiteles emlékeit,² NÉMETH GYULA pedig módszeres, tudományos kutatással véglegesen tisztázta ezen írás eredetét.³

NÉMETH GYULA vizsgálataiból tudjuk ma már, hogy rovásírásunk a nagyszentmiklósi kincs aranyedényein kimutatott be-nyő írással együtt azon közép-ázsiai ó-török, kök-türk írás származéka, melyet a mongóliai Orchon- és Jeniszej-melleki VII—VIII. századi sziklafeliratok meg a nyugat-turkesztáni, Talasz-völgyi sírfeliratok és egyéb emlékek tartottak fenn. Főképp ezen utóbbiakkal közeli rovásírásunk rokonsága. A Talasz-völgyi emlékek betűsorának nem kevesebb, mint 16 betűjegye hozható nemcsak külalakra, de hangértékre nézve is közeli kapcsolatba rovásírásunk megfelelő jegyeivel. Ezen felül az ó-török írás minden más jellegzetes sajátjának: rovástechnikájának, sorvezetésének, hangzókihagyásának, szóválasztó pontozatának stb. kétségtelen nyomai is fennmaradtak rovásírásunkban. Hogy pedig a magyarság ezt az írástudományt már a honfoglalás előtt, a délorosz síkságon

¹ Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1934. november 13-án tartott felolvasó ülésén.

² SEBESTYÉN korábbi kutatásait is összefoglalja „A magyar rovásírás hiteles emlékei. Bp., 1915.” című, a M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent nagy műve (MRHE.).

³ NÉMETH kutatásainak összefoglaló kivonata: Bibliotheca Orientalis Hungarica II. Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós. Bp.—Leipzig, 1932. 60—84. Anhang II. Die ungarische Kerbschrift.

átvette és saját nyelvéhez alkalmazta, azt onnan tudjuk, hogy a török nyelvben meg nem levő mássalhangzók vagy a türk írásban nem jegyzett magánhangzók számára betűjegyeit részint a görög, részint pedig a pontusvidéki héber-szamaritánus betűsorból, vagy az abból átvett glagolita betűk közül kölcsönözte.¹

Az írástörténeti kutatás folytatását és a problémák részleteinek tisztázását azonban nagyon megnehezíti az a szinte évezredes űr, mely az így egymással kétségtelen rokonságba hozott betűsorok fennmaradt emlékeinek korát egymástól elválasztja. Ezen tátongó űr áthidalása alig leküzdhető akadályokba ütközik. A fentemlített ó-török írásemlékek a honfoglalás előtti századokból valók. A székelyek írástudományát ugyan már XIII—XIV. századi gestáink és krónikáink is emlegetik, a székely rovásírás emlékei azonban csak a XV. század végéről kezdenek feltűnedezni, ugyanakkor, midőn THURÓCZI és BONFINI krónikásaink latin műveikben pár szóval már általános jellemzését is adják ennek a sajtáságos írásnak. A többi, egyébként sem nagyszámú emlék a XVI—XVII. századból való, s hozzá még jórészt csak kései másolatokban maradt fenn.

Az emlékek további kutatása tehát komoly tudományos feladat. Minden eredeti vagy az eddigieknél régibb rovásírásos emlék felfedezése egy lépéssel elősegíti nemzeti írástudományunk még tisztázatlan kérdéseinek megoldását.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, mely SEBESTYÉN GYULA gyűjtőmunkálatait is a tőle telhető erővel támogatta, az utóbbi években sem szűnt meg a székely rovásírás emlékeit kutatni és a felbukkanó emlékeket tetemes áldozatokkal megszerezni.

Az alábbiakban a székely rovásírás négy legrégebbi ábcéjét mutatjuk be, valamennyi az Országos Széchényi Könyvtár legújabbkori szerzeménye.

I. A Nikolsburgi Rovásábéce.

A herceg Dietrichstein-család morvaországi, nikolsburgi várának gazdag könyvtára 1933. november 21—22-én a svájci Luzernben árverésre került. Az árverező bécsi Gilhofer és Ranschburg könyvkereskedő cég a középkori kéziratokban és nyomtatványokban bővelkedő könyvtár legbecsesebb darabjairól már jó egy hónappal korábban 147 lapos, 39 képtáblával ellátott nagy negyedréti árverési könyvjegyzéket (Versteigerungskatalog No. XI.) adott ki. A budapesti Ranschburg Gusztáv könyvkereskedő cég tulajdonosának

¹ Vö. LIGETI LAJOS, A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje: MNY. XXI, 50—2; MELICH JÁNOS, Néhány megjegyzés a székely írásról: MNY. XXI, 153—9.

fia, RANSCHBURG GYÖRGY volt szíves 1933. október 28-án felhívni figyelmemet ezen könyvjegyzék 105. lapján leírt 529. folyószámú darabjára: a „Bartholomaeus Anglicus: De proprietate rerum“ 1483-ban A. Koburger sajtója alól kikerült ősnymtatványra. Ezen papirosra nyomtatott incunabulum hátsó hártyavédőlevelének versoján — „auf dem verso des letzten Pergament-Vorsatzblattes“ — ugyanis a könyvjegyzék részletes leírása szerint „Litterae Siculorum, quas sculpunt vel cidunt in lignis“ cím alatt 47 betűjegyből álló, rúnaszerű alphabetum olvasható, fölébe írt magyarázatokkal, s alatta ugyanazon lapon „Litterae Judaeorum et menses“ felirattal a zsidó ábécé és hónapnevek. Rögtön felkértem Ranschburg Györgyöt, hogy a hártyalevélről a bécsi cég egyik tulajdonosától, kit hozzá rokonai kapcsolatok fűznek, távirati úton fényképmásolatot szerezzen. Mivel a hercegi könyvtár anyaga ekkorra már Bécsbe érkezett, a fénykép két nap múlva, október 30-án kezeink közt volt. De egyidejűleg megérkezett a bécsi cég értesítése is, hogy az ősnymtatványt a fényképezés után rögtön be is csomagolták, mert az árverezésre kerülő könyvanyagot előbb Londonban, azután közvetlen az árverést megelőzőleg, november 16—20. közt — mint ez a fentírt katalógus borítékának belső lapján olvasható is — Luzernben kiállítják.

A fénykép első pillantásra meggyőzött arról, hogy az ősnymtatvány hártya-védőlevelén ősi, keleti műveltségünk egyik legfőbb bizonyosságának, a székely rovásírásnak hasonlíthatatlan becsű, legrégibb, középkori alphabetuma került elő, melyet minden áron meg kell szereznünk a M. Nemz. Múzeum Országos Széchényi Könyvtára számára. Nem akarván e becses magyar művelődéstörténeti emléket az árverés veszélyének kitenni, haladéktalanul jelentést tettem a felfedezésről legfelsőbb hatóságomnak, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak, rendkívüli támogatását kérve. HÓMAN BÁLINT miniszter úr bölcs megértésének és SZILY KÁLMÁN államtitkár úr gyors intézkedésének köszönhetjük, hogy Ranschburg Györgyöt útlevéllel, megfelelő összegű külföldi valutával és kiviteli engedéllyel felszerelve még aznap, október 30-án útnak bocsáthattuk Bécsbe az emlék megszerzésére. Mivel azonban a hercegi család jogtanácsosa az ősnymtatványért az árverésen elérhető maximális árat, a kikiáltási ár többszörösét követelte megbizottunktól, több napi alkudozás után, kedvünk ellenére kénytelenek voltunk távirati úton hozzájárulni ahhoz, hogy a bennünket elsősorban érdeklő, rovásábécével beírt hártya-védőlevél a vele semmiféle tárgyi összefüggésben nem lévő ősnymtatványtól különválasztassék és a rendelkezésünkre álló összegért megvétellessék. Így a rovásírásos emlék november 4-én az Országos Széchényi Könyvtár birtokába jutott, s még ugyanazon napon Budapestre került. Az ősnymtatvány megszerzé-

sére is újabb megbízást adtunk az árverező cégnek, de az — sajnos — a luzerni árverésen részünkről (svájci frankban) megfizethetetlen áron idegen kezekbe került.

Bertalan XIII. századi angol minorita „De proprietatibus rerum“ című műve 1470—1500 közt számos latin, angol, francia, holland és spanyol nyelvű, ősnymtatványú kiadást ért. A 12 latin nyelvű kiadás közül a Koburger Antal nürnbergi sajtója alól 1483. III. Kalendas Junii (május 30.) kikerült gótbetűs, 268 folio-lapos kéthasábos kiadás nem tartozik a ritka ősnymtatványok közé. A herceg Dietrichstein-könyvtár anyagából egy második példánya is árverésre került Luzernben (Katalogus 530. sz.). Megvan a budapesti Egyetemi Könyvtár birtokában is.¹

A rovásábécés hártya-védőlevéllel ellátott példányt a külföldi könyvbarátok szemében értékessé első lapjának pazar illuminációja tette. A szövegkezdő, aranyozott keretű *C* initiale több színben ragyog. A lap alján gazdag széldíszítés közepén a könyv akkori tulajdonosának címere látható, a jobboldali hasáb szövege alatt pedig kapitális humanista betűkkel rubrummal írt neve: „PHILIPI DE PENCZICZ“ olvasható. Az ősnymtatvány fejezeteit kék és vörös initialek vezetik be. DR. HOFFMANN EDITH megállapítása szerint a könyvdísz nem magyar művész munkája, tipikusan ferraraias ízlésben dolgozó miniátor kezére vall. Kötése bőrrel bevont rézveretes, egykorú, cseh deszkatábla-kötés. Mind a tíz védőgombja megvan, de zárócsatjai hiányzanak. (Katalogus 105. l. és 35. képtábla.)

Az ősnymtatványt illumináltató Pencziezi Fülöp személyéről a prágai cseh Országos Levéltár nem tudott felvilágosítással szolgálni. Nem ismerik őt a rendelkezésünkre álló cseh lexikonok és családörténeti munkák sem. Nyilván a morvaországi, prerovi (Prerau) kerületben, Brünntől 86, Nikolsburgtól mintegy 100 kilométerre északkeletre, Olmüctől 15 kilométerre délkeletre eső két Penčic községet bíró, ősrégi morva Penčic, vagy penčicei Otik nemesi család litteratus tagja lehetett.²

Maga az Országos Széchényi Könyvtár birtokába került s „Magyar Nyelvemlék 70.“ jelzettel ellátott, hátsó védőlevélül szolgált pergamentlap, melynek versoján a székely rovásábécé olvasható, 30×21 cm. nagyságú, jól kidolgozott, finom, sárgásfehér, ú. n. északi hártya. Előlapja teljesen üres. Beírt hátlapjának jobb oldalán meglehetősen széles margója van, bal oldalán a rovásbetűs sorok egészen a lap széléig kiérnek. Ugyan-

¹ Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Leipzig, 1928 III. köt. 415. hasáb, 3409. szám. HAIN 2505. PROCTOR 2036. Brit. Mus. Cat. II, 425.

² J. STEBMACHER's Grosses und allgemeines Wappenbuch IV. Band, 10. Abth. Nürnberg, 1899. — H. von KADICH und C. BLÁŽEK, Der mährische Adel. Seite 93., 98. Tafel 72., 77. — ADALBERT RITTER KRÁL VON DOBRÁ-VODA, Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien. Prága, 1904. 181, 188.

csak a bal oldalon a lap felső és alsó szélétől egyenlő távolságra, két helyen lyukak és rozsdás szegek nyomai meg egy függőlegesen levonuló gyűrődés világosan mutatják, hogy a pergamentlap, mielőtt az ősnymtatvány hátsó védőleveléül alkalmazták, már egy korábbi könyv, nyilván kódex, első táblájának belső borítólapja volt. Ennek megfelelőleg a levél hátlapjának három külső szélén széles sávban a ragasztóanyag nyoma, az előlapon pedig a nedves ragasztóanyag okozta felhólyagosodás jól látszik. A két lyukacsos, elrozsdásodott helyre voltak a kódex első táblájának zárócsatjai felszögezve, a függőleges gyűrődést pedig a tábla bőrbevonásának behajtott széle okozta. A lap latinbetűs írásának palaeographiai jellege is igazolja, hogy a székely és zsidó alphabetumot, a betűjegyek latinbetűs hangértékével meg a latinbetűs zsidó hónapneveket nem az 1483. évi ősnymtatvány védőlevelére, hanem jó pár évtizeddel korábban, legalább is a XV. század derekán, egy régebbi kódex első táblájára ragasztott belső borítéklapra jegyezték föl.

A lap felső felét egészen a székely ábécé foglalja el. Fellette vastagbetűs, vörössel írt, törtsarkú gót kódexírással, két sorban a címe: „*Littere Siculorum quas sculpu(n)t // vel cidunt in lignis*“ olvasható, tehát a székelyek betűi, melyeket fába metszenek vagy vágnak, vagyis röviden 'a székely rovásírás'. Utána következik jobbról-balra haladva harmadfél sorban a 46 (s nem mint az árverési katalógus írja 47) 10—12 mm. magas székely betűjegy, illetőleg betűösszevonás. Mindegyik fölé kisebb s hajlékonyabb latin betűvel hangértéke van jegyezve a következők sorrendben [a zárójelben levő magyarázatokat mi toldottuk közbe]:

1. sor: *A, eb, ecz, encz, eczk, ecz, ech [cs, ecs], encz, ench [ncs, encs], ed, and, ey [j, ej], e, f, egh [g, eg], eg [gy, egy], eng [ngy, engy], athj [ty, aty], echech [hh?, cscs?, ehch?, ecsecs?], eh //*

2. sor: *i, ac [ak], vnc [unk], l, elj [ly, ely], m, en enj [ny, eny], nye [nj], o, ep, emp, ek, r, [s, e]ch [zs, ezs], f [s, es], eth [t, et] //*

3. sor: *enth [nt, ent], v [u], ew [v, ev], eë [vagy oe = ö] ü [ü], s [sz], ez, ezt, est, jellel betoldva: tpus, tprus áthúzva: us //*. A betűsört székely írással és fellette latin betűkkel az „Amen“ szó zárja be.

Tenyérnyi üresen hagyott tér után, ugyancsak jobbról-balra haladva 1 és 1/4 sorban a kurzív, folyékony írású héber betűjegyek sorakoznak. Mindegyik héber betűjegy felett, apróbb betűs latin írással a betű héber neve olvasható a következők sorrendben:

1. sor: *Alleph [aleph], bez [béth], gimel, daled [dāleth], he, wof [wūr], Sain [zajin], ches [h'eth], tes [téth], Jud [jód], koph [kaph], choph [ua. 2.], lameth [lāmed], mem*

[mém], mem [ua. 2.], num [nûn], nun [ua. 2.], famech [sâmekh], ayn ['ajin], phe [pê], pe [ua. 2.]. //

2. sor: Czadech [sâdê], quof [qóph], refs [rés], Sfin [šin], tof [tâw] //

A következő sor a héber betűk számértékét tünteti fel följük írt arab, kis részben római számjegyekkel:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 20, 30, 40, l [50], lx [60], lxx [70], 80, 90, 100, 200, 300, 400. //

A lap alsó negyedének közepét két sorban, vastag, feketével írt törtsarkú, gót kódexírással a: „*Littere Judeorum // et menfes*“ cím foglalja el. Ettől jobbra és balra két oszlopban a hat-hat zsidó és nekik megfelelő római hónapnév olvasható kurzívba hajló, nagyobb, latinbetűs írással. A hónapnevek előtt sorszámuk vörös tintával írt római számjegyekkel van jelölve s mind a 12 sor vékony vörös vonallal aláhúzva:

1. oszlop: I[us] Tiffre — September
 II[us] Marheffphan — october
 III[us] Kyffleph — noue[m]ber
 IIII[us] Thewefs — december
 V[us] Sfphath — janua[r]i[us]
 VI[us] Odar — februari[us].
2. oszlop: VII[us] Nýson — Marci[us]
 VIII[us] Ýger [helyesen: Ijár] — Aprilis
 IX[us] Zywan — Maius
 X[us] Thamož — Juni[us]
 XI[us] Aaph — Juli[us]
 XII[us] Elel — August[us].

A hártylevélre feljegyzett székely rovásábéce korát a fentebb részletezett, egyazon kéztől származó, háromféle típusú latinbetűs íráskok: a címek vastagbetűs, törtsarkú, merev kódexírása, a zsidó és római hónapnevek nagyobb betűs, félkurzív írása, a zsidó és székely betűjegyek nevének, illetőleg hangértékének vékony, hajlékony kisbetűi, meg az arab számjegyek formái eléggé pontosan meghatározzák. Mindezek egybehangzó tanúságtétele szerint az alphabetum a XV. század középső évtizedeiből, derekáról származik. Ezen palaeographiai korhatározást a pergamentlapnak az 1483. évi incunabulumban való másodlagos alkalmaztatása is megerősíti.

A székely rovásírás legrégebb, eredetiben fennmaradt emlékének a közelmúltban az 1930-ban felfedezett, a XVI. század első feléből származó kétszavas bögszi freskófeliratot (MNY. 1931. XXVII, 81—4), majd a valamivel korábban, 1929-ben lelt, de csak két évvel ezelőtt közölt székelyderzsi téglarovást tekintettük. Ezen utóbbi, 8—10 betűs, nagyértékű kis emlék korára nézve nagyon eltérők a vélemények. PAIS DEZSŐ a XIII. század végéről valónak véli és véleményét okleveles adattal is támogatja. Jómagam a téglalelőhelyének körülményeiből következtetve a XVI. század elejére kelteztem (MNY.

1932. XXVIII, 264—77). Mivel azonban három-négy betűjegye (különösen az *m*, *k* és *o*) alakra tökéletesen megegyezik Nikolsburgi Rovásábécénk megfelelő betűivel, ma már magam is hajlandó vagyok véleményemet módosítani s a téglarovást a nikolsburgi emlékekkel legalább is egykorúnak, a XV. századból származónak ítélem. Korra tehát csak ez a kis, háromszavas, eredeti emlék vetekedhetik Nikolsburgi Rovásábécénkkel. MARSIGLI rovásnaptárában a legfiatalabb szent az 1450-ben szentté avatott Sienai Bernardinus (május 20. „*Bernal*“); a rovásbot tehát, melyről MARSIGLI naptárát másolta, legalább is a XV. század végéről való lehetett. MARSIGLI másolata azonban csak az 1690-es évekből származik, emlékünk tehát ennél mintegy 230—250 évvel régebb.

Ha mármost MARSIGLI magánhangzó-kihagyás szempontjából elsőrangú fontosságú naptárszövegének, valamint hagyományos betűsorának betűjegyeit ábécénk jegyeivel összehasonlítjuk, az első pillanatra látjuk, hogy a botúk eredetibb, megregebb formájára és rovásszerűségére nézve nemcsak ez, a MARSIGLI-féle, de a székely rovásírásnak egyetlen más eredeti vagy másolt emléke sem veheti fel a versenyt emlékünkkel. A több mint egy évezredre visszatekintő, s rováson legtovább, a XVI—XVII. századig fennmaradt székely írásnak — sajnos — egyetlen rótt emlékét sem ismerjük, hacsak a téglába karcolt székelyderzsi feliratot nem tekintjük annak. A bögözi emléket vörös krétával fali freskóra, a kései enlaki felírást pedig mennyezetdeszkára festékkel írták. Több eredeti emléke meg nincs is a székely rovásírásnak, mert az 1501. évi csíkszentmihályi és az 1515. évi konstantinápolyi feliratot, a két epigraphicus emléket, csak XVI., illetőleg XVIII. századi, papírra tintával írt másolatok tartották fenn. A többi rovásírásos feljegyzésünk meg már mind irodalmi emlék. Pedig THURÓCZI JÁNOS, BONFINI ANTAL, OLÁH MIKLÓS, VERANCSICS ANTAL, SZAMOSKÖZI ISTVÁN, BARANYAI DECSI JÁNOS, GRÓF MARSIGLI LAJOS FERDINÁND s mások sokszor idézett feljegyzései egybehangzóan tanúsítják, hogy a székelyek ezen írást négyzetes rováspálcákra rovókéssel vagy más stílus-szerű eszközzel rótták, *in ligno, in baculo, in bacillis ligneis, in scipionibus quadratis etc. . . . sculpunt, excidunt, incidunt . . .* miként Nikolsburgi Rovásábécénk címe is mondja, és rováson tartották fenn századokon át.

Csak hogy az olcsó papíros, könyvnyomtatás, iskolák, a latinbetűs írástudományok mind szélesebb körben való terjedése, a humanizmus és protestantizmus hatása, rohamosan kiszorították ezt a nehézkes írásmódot. A pálcákra rótt íze-
neteket, ideiglenes értékű és természetesen korlátolt terjedelmű feljegyzéseket nem tartották szükségesnek oly féltő gondnal megőrizni, mint az örökérvényű jogokat biztosító hártya- és papírokleveleket. A rováspálcák idővel elkorhadtak, a rovás-

írás is csakhamar feledésbe ment volna, ha régi, XVI—XVIII. századi tudósaink, így elsősorban TELEGDI JÁNOS, nemzeti büszkeségből, vagy mások kuriózumként s nem egyszer titkos írás céljaira az utolsó órában meg nem mentik. Jellemző, hogy maga TELEGDI JÁNOS, midőn a hun-székely-szkytha írás megörökítésére 1598-ban megírja annak katekizmusát, a rovásról egy szót sem szól.

Midőn a Nikolsburgi Rovásábéce másolója a XV. század derekán egy kódex első táblájának belső borítólapjára a székely rovásábécét a maga számára feljegyezte, ez az írásmód a székelység szűk területén még eredeti, ősi formájában, rovásbotra rovókéssel rótt, eleven használatú, élő írás volt. Minden jel arra vall, hogy írónk ily eredeti rovásbotról másolta le a székely ábécét. S mivel ő maga — mint a jelekből kitűnik — korábban ezen írást nem ismerte s természetesen róni sem tudta, nem elégedett meg azzal — mint MARSIGLI vagy fentemlített XVI—XVIII. századi tudósaink —, hogy a betűjegyek alakját, formáját megörökítse, de jó megfigyelőképességgel, nagy gonddal és aprólékossággal, szinte lerajzolta rovásuk módját is. S épen ez teszi felbecsülhetetlen értékűvé és hitelessé emlékünket. A harmadfélsoros rovásábéce nemcsak a székely rovásírás betűinek legrégebb, hiteles formáit, hanem rovásuk technikáját is híven megőrizte. Ábécénkől a rovásírás szabályai valósággal leolvashatók: a rótt írás, mint ábécénk betűjegyei, jobbról balra halad. A balkézben tartott rováspálcára a jobb kézben levő írókéssel ellenkező irányban — balról jobbra — róni nem is lehet. Minden rováson keletkezett s abból fejlődött írás közös ismertetőjele ez. Ennek megfelelően a betűjegyek is balrafordultak, s a négyszögletesre faragott rováspálcá lapjainak két-két egyenközű éle közt egyenlő magasságúak. A betűjegyek függőleges, balra vagy jobbra dülő, ferde vagy rézsutos és köríves vonalakkból és rézsutos (az egyetlen *ty* betűben függőleges) mellékvonalkákból, megkülönböztető jelekből állanak, vagy ezeknek lehetőleg egyszerű kombinációi. A fővonalak vágások, két szélük párhuzamos. A mellékvonalkák vagy megkülönböztető jelek ékalakúak, mintha csak a szélesfokú rovókés egyszerű beszúrásából származnának. Az egész ábécében egyetlen vízszintes fővonal vagy mellékvonalka nincs. A rovástechnika a vízszintes vonalat a rováspálcá vízszintes rostjai miatt kerüli. A görbevonalas betűk (*e*, *en*, *o*) köríve kisebb a félkörnél. A két szembefordult körívbeli alakított betűjegyek (*f*, *ely*, *ü*, *emp*, *us*) azért nem kör-, hanem tojásdad, helyesebben mandorlaalakúak. Fél- vagy egész kört vágni rovókéssel alig lehet. Kerüli ábécénk a három vagy négy fővonallal vagy mellékvonalkával bezárt teret is, mert a rováspálcá síkjának vonalakkal határolt részecskéje könnyen kiesik. Ezért a két függőleges vonallal, TELEGDI

szerint oszloppal, képezett *r*, *cs* és *z* betűjegyek az első függőleges vonalból kiinduló 1—2, illetőleg 3 ékalakú, megkülönböztető mellékvonalakája nem köti amahhoz, sőt hegyével is alig érinti a második függőlegest. A két körívvel alkotott mandorlaalakú *ly* és *f* betűjegy 1, illetőleg 2 belső átlósvonalakája ugyanezért nem érinti mindkét körívet. A négyszögletes *ek* betűjegy négy ékalakú vonalakája sem éri egymást.

Nikolsburgi Rovásábécéinkből levonható mindezen rovás-technikai szabályokat nem követi szigorúan még két régiebb, pár betűs eredeti emlékünkből, a székelyderzsi és bögyözi sem. Vét ellene MARSIGLI rovásnaptára és hagyományos ábécéje is, midőn egyes betűjegyeit vízszintes (*a*, *f*, *ö*), másokat több mint félköríves (*e*, *o*, *h*), sőt egész kört képező (*f*, *ly*, *enb*) vonalakkal alkotja. Mindezen hibákat megtaláljuk a többi, leginkább kései másolatokban fennmaradt emlékeinkben is bőségesen. A papiroson továbbélő rovásírás lassanként elvesztette merev vonalait, s egyre jobban girbe-görbe, lágyvonalú kurzívvá vált. Bár csak XVIII. századi másolatok tartották fenn, néhány hibát nem tekintve eléggé rovásszerűek még az 1501. évvel keltezett csíkszentmihályi felirat, továbbá SZAMOSKÖZI ISTVÁN 1587. és 1604. évre vonatkozó feljegyzéseinek betűjegyei is. Az 1515. évi konstantinápolyi felirat a rovásírás szabályaitól és minden más emléinktől eltérőleg a sort — talán hogy még rejtélyesebb legyen — balról jobbra vezeti, s ennek megfelelően egyébként eléggé rovásszerű betűjegyei közül az asszimmetrikusokat jobbra is fordítja. Nikolsburgi Rovásábécénk 32 egyszerű betűjegyéhez több magyarázat alig szükséges. Kevésbé merev és rovásszerű alakban, némi változtatásokkal mindegyiket megtaláljuk más emlékeinkben és hagyományos ábécéinkben. Az *eh* betűjegy lebegőn egymás fölé helyezett kettős *x*-ét például kettős összefüggő, egymás felett álló *x* alakjában megleljük a DOBAI ISTVÁN-féle 1753. évi és hármas összefüggő *x* alakjában KÁJONI JÁNOS 1673. évi értékes alphabetumában. A négyszögletes *ek* éppúgy kisebb a többi betűjegynél, mint a csíkszentmihályi és derzsi feliratban. Mellette természetesen ábécénkben is megvan az *ak*-nak ismert külön jegye. MARSIGLI és KÁJONI ábécéje 4 küllős, köralakú *ö* (*eö*) jegyének tulajdonképp — azt hisszük — ábécénkben is *ü* a hangértéke, mint MARSIGLI naptárának szövegében (*Küs karácson, Szülveszter*), mert föléje *ü* (= *ü*?) van írva, míg az egyéb ábécék hagyományos, háromszor tört vonalú *ü*-jét. ábécénk másolója *e^v* vagy *o^v* (= *ö*?) betűkkel interpretálja. Ez utóbbi jegy MARSIGLI naptárában is *ö*-t jelent (*Lörinc, Bötlen—Bötlehem*). Érdekes, hogy ábécénkben a *gy* betűjegyek csak *ngy*-s (*eng*) összevonásban van meg függőleges vonala, magát a *gy* (*éj*) betűjegyet a két párhuzamos, lebegő, jobb haránt-vonalak képezi.

A rovástechnika szabályai szerint a székelly rovásírás takarékoskodik a térrel és munkával. Ahol alkalom kínálkozik, az egymás mellett álló betűjegyeket összevonja, vagyis egymás mellé került, azonos irányú vonalaikat csak egyszer metszi ki. A betűjegyek ezen ügyes összeszövésével, ligatíójával és a magánhangzók lehető kihagyásával eléri azt, hogy kevés jegygyel sok értelmet tud kifejezni, mint BONFINI, VERANCICS és SZAMOSKÖZI mondják. Vannak azonban ligatíók, melyekkel a rovás olvasását könnyíti. A magyar nyelvben leggyakrabban egymás mellett álló két mássalhangzóra vagy mássalhangzótorlódásra külön, sztereotíp jegyeket alkalmaz, hogy az olvasásnál ezek közé magánhangzókat ne toldjanak. Ezért van a hagyományos ábécékben s így a mienkben is külön, összevont jele az *eck, enc, encs, and, emp, ent, enj, engy, zt, st* mássalhangzótorlódásnak. Némelyiknek jegye oly bonyolult, hogy betűelemeit már fel sem lehet ismerni. TELEDI JÁNOS Rudimentája ezeket hüllőkhöz hasonlítja, szavak fejeinek nevezi és úgy vélekedik róluk, hogy nincsenek valódi betűkből összetéve.¹

Nikolsburgi emlékünök írójának rováspálcáján — úgy lát-szik — ugyanolyan hagyományos rovásábéce volt, mint MARSIGLI fára rótt rovásnaptárán. Az egyszerűbb betűösszevonásokra mindkettő csak kevés példát ad, a többit a rovó gyakorlat által elsajátítható ügyességére bizza. A Nikolsburgi Ábéce hét összevonást és hét szófőt, MARSIGLI ábéceje hat összevonást és csak egy szófőt közöl. A többi részint a Rudimentában, részint KÁJONI hagyományos betűsorában lehet meg.

De nem mind. Van ugyanis a Nikolsburgi Rovásábécének néhány elhomályosult összetételű, bonyolult szerkezetű betűjegye, melyeket egyetlen más ábécékben sem találunk meg. Ilyen az *X* alakú, két megkülönböztető vonalkával képzett *echech*, melynek hangértékét sem tudjuk: *hh, cscs*? Külsőre rokona ennek az ugyancsak *X* formájú, de négy vonalkával kombinált *vnc (unk)* jegy. Ide kell soroznunk ábécénk utolsó jegyét, a függőleges vonallal vágott mandorlát, mely fölé hangértékül a latin palaeographia konvencionális *us* jele van írva. Telegdi a „capita dictionum“ közé sorozza azon valóban „reptilia“-szerű betűjegyet, mely fölé a Rudimenta giesseni és hamburgi másolata *tpru*, a Kájoni—Telegdi-féle ábécé *Pthru* (SEBESTYÉN, MRHE. 126), az alább ismertetendő 1671. évi másolat *Tptrü* hangtorlódást ír hangértékül. Ábécénk utolsóelőtti, élőfához hasonló betűjegye fölé ugyancsak *tprus* van írva. A régi nyelvünkben meglevő bilabialis tremulans hang betűjegyei ezek, melyet régi nyelvtanaink és szótáraink is ismernek, de élő emléket nyelvünkben ma már csak a szabolcsmegyei, Tokajtól

¹ „Praeter has sunt quaedam syllabae reptilium formas referentes, quae non sunt ex certis characteribus conflatae. Siculi capita dictionum vocant.“

délnyugatra eső *Ptrügy* magyar falu neve örzi. Névadója ennek az Aba-nemzettség bodrogkeresztúri ágához tartozó *Ptrügy* vagy *Prügy* comes volt, aki a XIII. század második felében élt és Ptrügymonostorát alapította.¹ Ismeri e hangot GELEJJI KATONA ISTVÁN Magyar Grammatikátskája (Gyulafehérvár, 1645.) a *ptrüszkölés*, *ptrüszentés*, *ptrütsök*² és PÁRIZ PÁPAI FERENC Dictionarium Hungarico Latinuma szintén a *Ptrüszentek*, *Ptrüszentés*, *Ptrüszögetése* [a' lónak] és *Ptrütsök* szavakban.

A Nikolsburgi Rovásábéce néhány feltűnőbb betűjegyet, ligatióját és „capita dictionum“-át a többi hagyományos alphabetum megfelelő jegyeivel a IV. mellékletként adott táblázatban hasonlítjuk össze:

DR. LÖWINGER SÁMUEL orsz. rabbiképző intézeti tanár, kitűnő keleti palaeographusunk, a hártvyvédőlevél zsidó alphabetumát, betű- és hónapneveit egy orientalista érdeklődésű, XV. századi tudós hiányos és hibás másolatának tartja, aki előzőleg a héber nyelvet nem ismerte s a héber írást sem tudta írni, kezében nem volt meg annak ductusa, nem ismerte annak szabályait sem. A székely ábécét és a folyékony, kurzív zsidó írás betűit saját használatára ugyszólván lerajzolta. A zsidó betű- és hónapnevek fonetikus lejegyzéséből sem az írás helyére, sem a tolmács hazájára következtetést nem vonhatunk. Fel kell tennünk, hogy a székely betűjegyek hangértékének tolmácsolásában magyar ember volt segítségére, de maga a másoló éppen e hangjelölések latinbetűs helyesírásából következtetve, aligha lehetett magyar. A *cs* hangot diakritikus jelű *cž*-vel, az *s* és *sz* hangot egyformán *s* betűvel, a *zs-t* kettős *ss*-sel vagy *sch*-val nem írta a XV. századi magyar orthographia.

Meddő dolog volna azon tanakodni, hogy az idegen érdeklődő Magyarországon jártában jegyezte-e kódexébe a figyelmét megragadó székely betűsort, vagy talán a rováspálca, esetleg Marsigliéhez hasonló, hagyományos ábécével ellátott rovásnaptár került-e ki külföldre, a lelőhely közelébe, Morva- vagy Csehországba. Az egész XV. század folyamán, a közös uralkodók: Zsigmond, Albert, V. László, majd később Mátyás király alatt, sűrű, hol háborús, hol békés érintkezésben voltunk északnyugati szomszédainkkal. Legközelebb fekvő az a feltevés, hogy az Erdélyben, főképpen a Székelyföldön gyorsan elszaporodott, majd üldöztetvén a moldvai vajdaságban menedéket nyert magyar husziták cseh-morva kapcsolatai révén került idegenbe a székely rovásírásnak ezen hasonlíthatatlan becsű tanúbizonyysága.

¹ KARÁCSONYI JÁNOS, Magyar Nemzetségek I, 37, 40, 48—9.

² TOLDY, Corpus Grammaticorum 328. -

II. Miskolczi Csulyak István két rovásábécéje.

A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára 1928. november 26-án kapta ajándékba Mezőtelegdi MISKOLCZY IMRE cs. és kir. kamarástól őse, MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN, tudós református pap, egyháztörténetíró és jeles prédikátor „Diarium Apodemicum ab anno 1601—1638.” című magyar és latin nyelvű kéziratos naplóját. Kézirattári jelzete: „Oct. Lat. 656.”. Ezen napló utolsó előtti, 371^a. lapján két teljes székely rovásábécé olvasható a naplóíró kezétől származó latinbetűs értelmezéssel.

MISKOLCZI CSULYAK (CHULIAK) ISTVÁN vagy tudós nevén STEPHANUS PASTOR MISCOLCINUS 1575-ben Tolcsván született, Zemplén megyében. Tanult Liszlán, Sátoraljaújhelyen, Debrecenben és Sárospatakon. Itt báró Thököly Sebestyén fiának, Miklósnak nevelőjévé lett (1600.), kit Késmárkra, majd németországi tanulmányújtára kísért. Együtt tanultak a görllitzi (Lausitz) gimnáziumban (1601—1602.), a wittenbergi (1602.) és a heidelbergi egyetemen (1603—1607.). Hazatérve a tarcali iskola igazgatója (1607.), szerencsi prédikátor (1608.), majd miskolci lelkipásztor (1612—1616.) lett. 1616-ban lizskai másodlelkész, 1621-ben Bethlen Gábor tábori papja, 1621-től lizskai első lelkész s végül 1629-ben a zempléni egyházmegye esperese meg a sárospataki kollégium gondnoka, curátora volt, Liszlán 1645 decemberében bekövetkezett haláláig.¹

MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN az 1605—1610. években sűrű levelezésben volt SZENCZI MOLNÁR ALBERT (1574—1633 körül) nagynevű nyelvészünkkel, szótárírónkkal és zoltárfordítóunkkal. Úgy látszik, az ő kedvéért kutatta fel és jegyezte be naplójába a két székely alphabetumot is. SZENCZI MOLNÁR ALBERT említi az 1604. évben Nürnbergben kinyomtatott Dictionarium Ungarico-Latinumának ajánlószoraiban, hogy ősei székely eredetűek voltak. Dédatyja, Székely János Havaselföldről került Mátyás király korában Báthory István seregébe s kijött Magyarországra. A nápolyi segélyhadban lábán megsebesült s neve Sánta János lett. Így megrokkanván nem ment vissza többé a Székelyföldre, hanem Mátyusföldén, Vága faluban — amely, közbevetőleg mondva, az Árpádok korában székely határörtelep volt — nemes leányt vett nőül. Fia, Ferenc, a Duna egy patakján malmot szerzett s családi neve Molnárra változott. Tőle származott nagy tudósunk azonosnevű atyja, Molnár Albert.²

1610-ben adta ki SZENCZI MOLNÁR ALBERT Hanauban

¹ HARSÁNYI ISTVÁN, Miskolczi Csulyak István élete és munkái. Debrecen, 1926. (A debreceni Tisza István Tudományos Társaság I. oszt. kiadványai II. köt. 4. sz.).

² DÉZSI LAJOS, Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai. 3. 1. 3. jegyz. — UA., Szenczi Molnár Albert (MTörtÉletr.) 10. 1.

„Novae Grammaticae Vngaricae libri duo“ című magyar nyelv-tanát. Segítségére volt megírásában MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN is, midőn mintául egy régi latin-magyar grammaticát — SYL-VESTERÉRE vagy DÉVAI BIRÓ MÁTYÁS Orthographiájára gondolhatunk — küldött ki neki Marburgba.¹

A Nova Grammatica előszavában mondja a szerző, aki szinte egész ifjúságát Németországban töltötte, hogy a székelyek hun betűit, melyeket (BENCZÉDI) SZÉKELY ISTVÁN említ magyar Krónikájában (Krakkó, 1559.), sohasem látta, nem is ismert oly embert, aki ezeket látta volna. Kéri azért honfitársait, különösen az erdélyi székelyeket, hogy ha valami efféléjük van, szíveskedjenek azt magyarázataikkal nyilvánosságra hozni. (CorpGram. 114.)

Nyilván MOLNÁR ALBERT kedvéért jegyezte fel naplója végére CSULYAK ISTVÁN székely ábécéit, de hogy megküldte-e MOLNÁRNAK, azt nem tudjuk, mert levelezésük éppen 1610-ben megszakadt.

CSULYAK ISTVÁN két, egymás alá írt székely rovásábécéje úgyszólván azonos. Mindkettő 2—2 sorban írva 33 egyszerű betűjegyből áll. A felsőben a jobbról-balra haladó betűjegyek fölé „nomen“ szóval bevezetve a betűk nevét, alájuk „Scala“ kezdettel hangértékét jegyzi. Az alsóban csak ezt az utóbbit írja a jegyek alá.

A felső ábécében a betűk neve és hangértéke a következő:
a—a, eb—b, ecz—cz, ets—ch, ed—d, e—e, f—f, eg—g, egy—gy, ah—h, i—i, ei—j, ak—k, ek—Chr (!), el—l, ely—ely (!), m—m, n—n, eny—eny (!), o—o, // ő—ő, ep—p, er—R, er—r (!), es—f, esz—szol (!), et—t, ety—ty, u—u, ű—u (!), eu—v, ez—z, ezf—Sak (!). //

A betűk hangértéke az alsó ábécében:
a, b, cz, ch, d, e, f, g, gy, h, i, j, k, chr (!), l, ely (!), m, n, eny (!), // o, ő, p, R, r (!), f, sz, t, ty, u, ű, v, z, fch. //

A CSULYAK ISTVÁN 1601—1638 közt írt naplójába sajátkezűleg bejegyzett két székely ábécé kora, ha a MOLNÁR ALBERThez feltételezett vonatkozásuk helytálló, szűkebb korlátozással az 1610—1638 évek közé tehető. Bővebb számítás-sal a XVII. század első feléből keltezhetjük, mert feljegyzőjük 1645-ben elhunyt.

Mivel sem a korábbi feliratok: a székelyderzsi, bögözi, csikszentmihályi és konstantinápolyi, sem SZAMOSKÖZI ISTVÁN feljegyzései nem tartalmazzák a teljes székely ábécét, TELEGDÍ JÁNOS 1598-ban írt Rudimentája meg, eddigi ismereteink szerint, csak XVIII. századi másolatokban maradt fenn, a Nikolsburgi Rovásábéce után korra MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN ezen két székely alphabetuma a legrégibb. Utánuk időrendben KOMÁROMI CSIPKÉS GYÖRGY 1653. és MISKOLCZI C. GÁSPÁR 1654.

¹ DÉZSI LAJOS elsőül idézett műve 343.

évi emléksorai s az 1668. évi enlaki felirat következnek. Az 1673. évből való Kájoni János hagyományos ábécéje, 1678-ból az angol HICKES GYÖRGY HARSÁNYI JÁNOSTÓL kapott betűsora. Nyomon követik ezt a M. Nemz. Múzeumnak egy 1613. évi debreceni nyomtatványába 1680 táján bejegyzett ábécé, MARSIGLI 1690 körül másolt rovásnaptára meg hagyományos ábécéje s OTROKOCSI FÓRIS FERENC 1693-ban felírt betűi.

CSULYAK ISTVÁN alphabetumai nem rovásról lejegyzett, hagyományos ábécék. Aligha családunk, ha azt hisszük, hogy TELEGDI eredeti Rudimentájára vagy annak valamely korai másolatára mennek vissza. Egyes betűjegyei még elég merevek, de sok köztük a vízszintes vagy girbe-görbe vonallal, erős körívvel, sőt egész körrel alkotott betű is. Világosan szemléltetik azt a folyamatot, miként vált a székely rovásírás tintával papírosra írva hajlékony, szinte kurzív írássá.

Az *ő* jegyet a latinbetűs magyar helyesírás hatása alatt az *o* jegy mögé tett kettős ponttal különbözteti meg. Ismeri az *ak* és az *ek* jegyét is, de az utóbbi alá mindkét ábécében megfejtethetetlen *chr* hangértéket ír. Miként TELEGDI, megkülönbözteti a *R* és *r* betűjegyeket. Az előbbit a két függőleges vonalat, oszlopot összekötő rézsutos vonalkával alkotja, az utóbbi csupán csak az összekötő vonalka, melyet a teljes *r* betűjegy helyett MARSIGLI rovásnaptára is sűrűn használ. Az erősen kurzív *ty* betű megkülönböztető jele a felső ábécében egy-egy pont, az alsóban már az sem. Az egészkörös *ly* jegy közepén annak átlós áthúzását csak egy pont jelzi. Az *sz* és *zs* betűjegyeinek hangértékét az első ábécében *szol* (= *szól*) és *Sak* (= *zsák*) példákkal világosítja meg stb. Az összevont betűjegyeket nem ismeri.

CSULYAK ISTVÁNNAK tíz gyermeke közül csak az 1627-ben született Gáspár nevű fia maradt életben.¹ Előbb Sárospatakon tanult, majd onnan kicsapatván az utrechti és franekeri egyetemre ment ki. Eltanulta apja székely írástudományát és Kismarjai Veszelin Pál emlékkönyvének 297. lapján „Franequerae Frisiorum 3. Februarii, 1654.“ keltezéssel székely betűkkel jegyezte be a következő emléksort: „Légy hű mind halálíglan és teneked adom az életnek koronáját.“²

III. Telegdi János Rudimentájának legrégebbi másolata.

Az 1932. év október havában szerezte meg az Országos Széchényi Könyvtár egy budapesti könyvkereskedőtől TELEGDI

¹ HARSÁNYI ISTVÁN i. m. 16—7. — NAGY IVÁN, Magyarország családai VII, 513.

² SEBESTYÉN, MRHE. 111. l. 22. ábra. Eredetije a debreceni református főiskola könyvtárában „R. 692. (acc. 2745)“ jelzet alatt. — MISKOLCZI C. GÁSPÁR hazajövéen Ónodon, Bodrogkeresztúron, majd Erdélyben lelkészkedett. Meghalt 1696-ban. Az ő magyar fordításában került ki Lőcsén 1702-ben sajtó alól az „Egy jeles Vadkert“ című mű. (SZINNYEI, Magyar frók IX, 13—4).

Rudimentájának egy 1671. évből származó, hat levélre írt másolatát. Kézirattári jelzete: „Oct. Lat. 678.“. Eredetileg Benczédi Székely István Krakkóban 1559-ben kinyomtatott Világkrónikájának egy Erdélyből származó, csonka, kézirattal kiegészített példányához volt kötve. Végéről hiányzik a Mi-
atyánk és Apostoli Hitvallás székelybetűs írásmutatványa. Helyükben a másoló kolofonként a következő megjegyzés kíséretében nevezi meg magát és keltezi munkáját (6^b. lap.): „Atque sic breviter de priscorum Hunnorum priscis Elementis, ex opusculo Joannis Telegdi aliquid scivisse pro tempore sufficiat. Quae Hungarus literatus perfacile, absque omni gravi & taediosa molestia cognoscere potest.“ Alább székely betűkkel: „Vége. Rétyi Péter, Fogarasz.“ Azután latin betűkkel: „Fogaras, die 25. Maji, A(nno) 1671.“ — A fenti latin és székelybetűs írás közé más egykorú kéz: „Job volt volna hogy egy álmot randitottál volna bizony mig eszt irtad. Ignoti nulla Cupido, magad is ignarus.“ szavakat írta, jeléül annak, hogy e korban már a székelyek közt is kevés becsülete volt az ősi írásnak.

Mivel a Rudimenta SEBESTYÉN GYULA által felkutatott giesseni másolata 1709—1714 közt, hamburgi másolata 1714-ben keletkezett, s a marosvásárhelyi másolat is a XVIII. századból való, 1671. évi fogarasi másolatunk a legrégibb ma ismert kézirata a műnek, 3^a. lapján bemutatott 32 betűs ábécéje pedig a fentiek után a negyedik legrégibb székely ábécé. Abból, hogy RÉTYI PÉTER „opusculum“-nak és nem „manuscriptum“-nak nevezi TELEGDI Rudimentájának azon példányát, melyről másolatát vette, „A székely-derzsi rovásírásos téglá“ című értekezésünkben kétségünket fejeztük ki SEBESTYÉN GYULA azon megállapításának helyessége iránt, hogy a művecske nyomtatásban sohasem jelent meg.¹ Kétségünket tetézi BARANYAI DECSI JÁNOSnak a műhöz írt s Marosvásárhelyről (ex Foro Sicularum) 1598. március 5-el keltezett ajánlólevelének első mondata: „Cum nuper mihi literaturam Scythicam exhibuisses, & an dignam publicatione eam judicarem, interrogasses, non solum honestos hac in re conatus tuos laudavi, sed etiam ut primo quoque tempore promulgares & Author & Adiutor fui.“ (1671. másolat 1^a. lap.) Annyi ebből mindenesetre kitűnik, hogy a művecske sajtó alá volt szánva. Annak vitatására, hogy nyomtatásban valóban megjelenhetett-e, itt nincs terünk, de megemlíthjük, hogy másolatunk ugyanezen 1^a. lapjának alján XIX. századi ceruzajegyzet ismétli a régiak állítását, hogy: „Telegdinek ez a könyve megjelent 1598-ban Lugduni Batavorum.“

Másolatunk címe: „PRISCAE HVNNORVM lingvae Rudi-

¹ SEBESTYÉN, MRHE. 91—4. — JAKUBOVICH: MNY. XXVIII, 273—4.

menta brevibus quaestionibus ac responsionibus comprehensa. Opera et Studio JOANNIS TELEGDI.“

BARANYAI DECSI JÁNOS ajánlólevele az 1^a—2^a. lapokat és a 2^b. lapnak körülbelül egyharmadát foglalja el. Szövegének számtalan helyén, sokszor csak szórendben, máskor rövidebb-hosszabb kifejezésekben is eltér a giesseni és a róla készült hamburgi másolat ajánlólevelétől, ellenben igen közeli rokonságot mutat a marosvásárhelyi másolatnak és BOD PÉTERNEK az 1766. évi Magyar Athenás előszavában lenyomatott BARANYAI DECSI-féle levelével. Ez utóbbiakat SEBESTYÉN GYULA is közös forrásra vezeti vissza.¹

A továbbiakban 1671. évi fogarasi másolatunk a marosvásárhelyivel kevés eltéréssel csaknem betű szerint egyezik, s a giesseni és hamburgi másolaténál legtöbbször bővebb szöveget ad. Csakhogy a marosvásárhelyi másolat nem teljes, s hozzá még latin szövegéből a rovásírásos részek egészen hiányzanak. Ezért fogarasi másolatunk az 5^a. lap alsó felétől kezdve, ahol a marosvásárhelyi másolat megfelelő szövege megszakad, a Rudimenta folytatlagos szövegének eddig ismeretlen, a két külföldi másolaténál jóval bővebb változatát nyújtja, s egy új összehasonlító kiadás alapszövegéül szolgálhat. Alig kétséges, hogy e bővebb változat őrizte meg hívebben és teljesebben TELEGDI Rudimentájának eredeti szövegét, melynek a giesseni és hamburgi másolat összege — úgy látszik — csak kivonata volt. Érintettük fentebb, hogy TELEGDI JÁNOS a betűrovást és a rovás technikáját már egy szóval sem említi művében, csak a hunok, szkythák és székelyek írásáról, betűiről beszél. Ennek megfelelően fogarasi másolatunk székely betűjegyei, betűösszevonásai és székelyírásos szövegmutatványai legkevésbé sem rovásszerűek, s talán még MISKOLCZI CSÜLYAK ISTVÁN betűsoránál is kurzívabbak és torzultabbak. Mégis mint a székely írás s főképp a betűösszevonás szabályait legteljesebben fenntartó és az újabb korba átmentő kátének legrégebbi kézírata, a fentieknél nem kevésbé becses forrása ősi írástudásunknak.

Utólag kapom az értesítést DR. MUSNAI LÁSZLÓ úrtól, a nagyenyedi Bethlen-Kollégium rektorprofesszorától, hogy az intézet levéltárában ő is talált egy régi Rudimenta-másolatot. BORBEREKI ISTVÁN készítette 1715. április 25-én. Terjedelme 8 lap. BARANYAI DECSI JÁNOS előjárólevelében, valamint a további szövegben is érdekes eltérések vannak a SEBESTYÉN közölte szövegtől. Végéről a „capita dictionum“-ra vonatkozó sorok meg a Miatyánk és Hiszekegy rovásírásos szövege hiányzik. Ugyanott egy másik régi, talán XVIII. századi kéz-

¹ SEBESTYÉN, Telegdi János 1598-iki Rudimentájának hamburgi és marosvásárhelyi kézírata: MKönyvsz. 1903. Új f. XI, 247—80. — Ua., MRHE. 107—9.

0 0
 1 1
 2 2
 3 3
 4 4
 5 5
 6 6
 7 7
 8 8
 9 9
 10 10
 11 11
 12 12
 13 13
 14 14
 15 15
 16 16
 17 17
 18 18
 19 19
 20 20
 21 21
 22 22
 23 23
 24 24
 25 25
 26 26
 27 27
 28 28
 29 29
 30 30
 31 31
 32 32
 33 33
 34 34
 35 35
 36 36
 37 37
 38 38
 39 39
 40 40
 41 41
 42 42
 43 43
 44 44
 45 45
 46 46
 47 47
 48 48
 49 49
 50 50
 51 51
 52 52
 53 53
 54 54
 55 55
 56 56
 57 57
 58 58
 59 59
 60 60
 61 61
 62 62
 63 63
 64 64
 65 65
 66 66
 67 67
 68 68
 69 69
 70 70
 71 71
 72 72
 73 73
 74 74
 75 75
 76 76
 77 77
 78 78
 79 79
 80 80
 81 81
 82 82
 83 83
 84 84
 85 85
 86 86
 87 87
 88 88
 89 89
 90 90
 91 91
 92 92
 93 93
 94 94
 95 95
 96 96
 97 97
 98 98
 99 99
 100 100

Miskolczi Csuljak István két rovásíráskéje.

E L E M E N T A .

Veterum Humorum breuiter Prosica.

Quae sunt litterae Humor veter seu Scythar?

Triginta cum duabus.

Α	Θ	Ζ	Ϝ	Η	Ϟ	Χ	Ϙ
Ο	Α	Β	Γ	Δ	Ε	Ϛ	ϛ
Λ	Η	Ξ	Ϟ	ϙ	Ϙ	ϙ	ϙ
Ψ	Ϟ	Μ	Ν	Ξ	ϙ	ϙ	ϙ

Valores litterarum.

gh	f	e	d	ozy	ch	b	A
ly	l	k	κ	g	i	h	gy
S	r	p	o	o	my	n	m
Ss	z	v	u	u	ty	t	sz

Litterae Humor
 veter. et Scythar.
 Syrod, Chaldear,
 Arabum, Turcicarum
 et aliarum. Pars
 a dezeris in partem
 seu contra Latinas
 & Graecarum
 scribitur. P. de
 expositio. Puffen
 Joanni Dezy
 et al. & fortis
 memoriam.

De Pronunciatione harum litterarum.

Quomodo Pronunciantur?

Horum characterum sonum seu Pronunciationem facillime absque
 Voto Voto per discas, si cum Latinis characteribus compares.
 Quorum n. ab eorum Pronunciatione differunt; nisi quod Latini
 suas consonantes bisyllabam effraunt. Quidam n. et
 illis ita sonum edunt, ac si vocales post se haberent, ut:

Be, ce, de,

IV.

Nikolsb. Ábc	Marsigli	Telegdi	Konst. felir.	Kájoni	Dobai	Dési
<i>encz</i> 	<i>encz</i> 	<i>ncz</i> 	—	—	—	<i>ncz</i> 5
<i>ecz k</i> 	<i>ecz k</i> 	—	—	—	—	—
<i>and</i> 	<i>end</i> 	<i>nd</i> 	<i>nd</i> €	—	—	<i>nd</i>
<i>eng(y)</i> 	—	<i>ngi</i> 	—	<i>ngy</i> 	—	<i>ngy</i>
<i>ecchech</i> 	—	—	—	—	—	—
<i>eh</i> 	<i>eh</i> 	<i>ah</i> 	—	<i>h</i> 	<i>h</i> 	<i>h</i>
<i>onc</i> 	—	—	—	—	—	—
<i>emp</i> 	<i>enb</i> 	<i>amb</i> 	<i>imb</i> 	<i>Omb</i> 	—	—
<i>anth</i> 	<i>ent</i> 	<i>ant</i> 	—	<i>Ant.</i> 	—	<i>nt</i>
<i>ő</i> 	<i>cō(ü)</i> 	<i>ó</i> 	<i>ö</i> 	<i>õ</i> 	<i>ä</i> 	—
<i>tprus</i> 	—	<i>tpru</i> 	—	<i>Pthru</i> 	—	—
<i>us</i> 	—	—	—	—	—	—

Rovásalakzatok összehasonlító táblázata.

iratban is meglelte MUSNAI LÁSZLÓ a székely rovásírás ábécéjét és a Miatyánknak BÉL MÁTYÁS közlésével egyező rovásírásos szövegét. JAKUBOVICH EMIL.

Két X. századi hagiografiai munka a magyarokról.

Azon tanulmányaim folyamán, amelyeket „A magyar történet bizánci forrásai“ című munkám anyagának a felkutatása céljából végeztem, két olyan X. századi hagiografiai munkára bukkantam, amelyek a IX—X. századi magyar történelem egyes részleteihez új adalékokat nyújtanak. Minthogy említett munkámban csak röviden utalhattam ezekre az új forrásokra, amelyek a hazai tudományos irodalomban mind-ezideig ismeretlenek maradtak, a folyóirat szerkesztőségének szíves felszólítása folytán felhasználom az alkalmat, hogy ezúttal kissé részletesebben foglalkozzam velük.

1. Naum élete. Amint ismeretes, 862—863-ban Rasztiszlav morva fejedelem követséget küldött Bizáncba azzal a céllal, hogy III. Michael császártól a szláv nyelvet ismerő papokat kérjen. A morva fejedelem törekvése, hogy függetlenítse birodalmát a német befolyástól és a bizánci egyház célja, hogy a bolgárok akkori frank orientációját a görög egyháznak a nyugati szlávok földjére való átplántálása által ellensúlyozza, találkozott. E megegyezés eredményeként 863-ban Moraviába érkezett két thessalonikei szerzetes, Konstantinos és Methodios, akik ott szláv nyelvű és liturgiájú egyházat szerveztek. Öt évi munka után a két testvér Rómába ment, ahol 869 elején Konstantinos (Cyrill) meghalt. Methodios azonban, aki megnyerte munkájához II. Hadrianus pápa hozzájárulását, visszatért Moraviába, s még másfél évtizeden át folytatta munkáját: a morviai és pannoniai terület egyházi szervezetének kiépítését, miközben a német-frank befolyással szemben erős küzdelmet fejtett ki. Methodiosnak 885 tavaszán bekövetkezett halála után azonban a latin-német párt felülkerekedett: Svatopluk fejedelem alávetette magát Róma akaratának, V. István pápa pedig a német származású Wiching nyitrai püspököt helyezte a morviai egyház élére. Methodios tanítványai: Gorasdos, Klemes (Clemens), Laurentios, Angelarios és Naum az üldözések elől 885—886-ban Bolgáriába menekültek. Így győzött végül a Bizánc és Róma között lefolyt küzdelemben ez utóbbi.¹ E röviden vázolt eseményekre vonat-

¹ F. DVORNIK, *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris, 1926. — UA., *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*. Prague, 1933. — LAVROV alább id. kiadásához fűzött magyarázatai. — HÓMAN (—SZEKFÜ), *MTört.* I, 84—6.